YALPI ICHKI MAHSULOTGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNING EKONOMETRIK TAHLILI

Absalomova Aziza
Nosirova Ruxshona
Iqtisodiyot fakulteti IK-525 guruh talabalari

Raximova U.Z.
Ilmiy rahbar:
https://doi.org/10.5281/zenodo.24103002

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yalpi ichki mahsulotning mamlakat iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyati hamda unga ta’sir etuvchi asosiy makroiqtisodiy omillar ekonometrik jihatdan o‘rganiladi. Xususan, investitsiyalar, mehnat resurslari, eksport hajmi va iste’mol xarajatlarining iqtisodiy o‘sishga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida yalpi ichki mahsulotning 2015–2025-yillardagi dinamikasi statistik diagrammalar yordamida o‘rganiladi va ekonometrik modellashtirish imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: yalpi ichki mahsulot, ekonometrik tahlil, iqtisodiy o‘sish, investitsiya, eksport, mehnat resurslari, regression model, korrelyatsiya, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar.

KIRISH

Bugungi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasini baholash, mavjud iqtisodiy muammolarni aniqlash hamda kelajakdagi iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunda asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlardan biri bo‘lgan yalpi ichki mahsulot alohida o‘rin egallaydi.

Yalpi ichki mahsulot mamlakat hududida muayyan vaqt davomida ishlab chiqarilgan yakuniy tovar va xizmatlarning umumiy bozor qiymatini ifodalaydi. YIMning o‘sishi iqtisodiyotda ishlab chiqarish hajmining kengayishi, yangi ish o‘rinlarining yaratilishi, aholi daromadlarining ortishi va investitsion faollikning kuchayishi bilan chambarchas bog‘liq.

Mazkur jarayonda ekonometrika fanining imkoniyatlari katta. Ekonometrik usullar yordamida iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi miqdoriy bog‘liqlik aniqlanadi, turli omillarning natijaviy ko‘rsatkichga ta’siri baholanadi va kelajakdagi iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari prognoz qilinadi.

1. YALPI ICHKI MAHSULOTNING IQTISODIY MOHIYATI VA AHAMIYATI

Yalpi ichki mahsulot mamlakat iqtisodiyotining umumiy holatini ifodalovchi eng muhim makroiqtisodiy ko‘rsatkichlardan biridir. U iqtisodiyotning turli tarmoqlarida yaratilgan qo‘shilgan qiymatning umumiy hajmini aks ettiradi.

YIMni hisoblashda uchta asosiy yondashuvdan foydalaniladi: ishlab chiqarish usuli — iqtisodiyot tarmoqlarida yaratilgan qo‘shilgan qiymat asosida; xarajatlar usuli — yakuniy iste’mol, yalpi kapital shakllanishi va sof eksport yig‘indisi asosida; daromadlar usuli — ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan ish haqi, foyda va boshqa daromadlar asosida.

$$YIM = C + I + G + (X - M)$$

Bu yerda C — uy xo‘jaliklarining iste’mol xarajatlari; I — investitsiyalar; G — davlat xarajatlari; X — eksport; M — import.

YIMning o‘sishi mamlakat iqtisodiy salohiyatining ortishini ko‘rsatadi. Biroq iqtisodiy rivojlanishni faqat nominal YIM orqali baholash yetarli emas. Narxlarning oshishi ham nominal YIMning ko‘payishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli iqtisodiy o‘sishni aniq baholashda real YIM ko‘rsatkichidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2. YALPI ICHKI MAHSULOTGA TA’SIR ETUVCHI ASOSIY OMILLAR

YIMning shakllanishi va o‘sishiga ko‘plab iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ularning orasida investitsiyalar, mehnat resurslari, eksport va iste’mol xarajatlari muhim o‘rin tutadi.

Investitsiyalar. Investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Yangi ishlab chiqarish uskunalarini xarid qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish mahsulot hajmining ortishiga olib keladi.

Mehnat resurslari. Ishchi kuchining soni, malakasi, bilim darajasi va mehnat unumdorligi iqtisodiy ishlab chiqarishga bevosita ta’sir qiladi. Malakali kadrlar va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Eksport hajmi. Eksport mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning tashqi bozorlarda sotilishini ta’minlaydi. Eksportning ortishi milliy ishlab chiqaruvchilar uchun yangi bozorlarni ochadi va ishlab chiqarish hajmining kengayishiga imkon yaratadi.

Iste’mol xarajatlari. Aholining tovar va xizmatlarni xarid qilish uchun sarflaydigan mablag‘lari yalpi talabning asosiy qismini tashkil etadi. Iste’mol talabining oshishi korxonalarni ishlab chiqarishni kengaytirishga rag‘batlantiradi.

Ushbu omillar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning birgalikdagi ta’siri mamlakat iqtisodiy rivojlanishining umumiy yo‘nalishini belgilaydi.

3. YIMGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH

Ekonometrik modellashtirish iqtisodiy jarayonlarni matematik va statistik usullar orqali o‘rganish imkonini beradi. YIMga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash uchun ko‘p omilli chiziqli regression modeldan foydalanish mumkin.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \varepsilon$$

Bu yerda Y — yalpi ichki mahsulot; X_1 — investitsiyalar hajmi; X_2 — mehnat resurslari yoki bandlik ko‘rsatkichi; X_3 — eksport hajmi; X_4 — iste’mol xarajatlari; β_0 — ozod had; β_1, β_2, β_3, β_4 — regression koeffitsiyentlar; ε — tasodifiy xatolik.

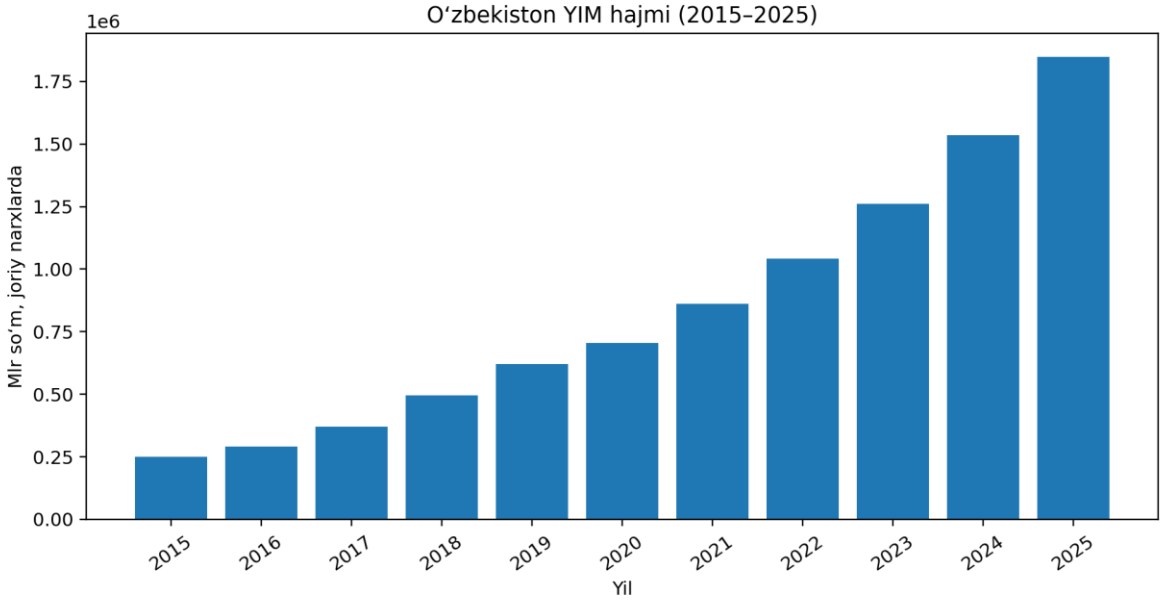
Ushbu model yordamida har bir omilning YIM bilan bog‘liqligi va boshqa omillar o‘zgarmagan sharoitda uning natijaviy ko‘rsatkichga ta’siri baholanadi. Musbat koeffitsiyent tegishli omilning ortishi YIMning oshishi bilan bog‘liqligini, manfiy koeffitsiyent esa teskari bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq bu natijalar sabab-oqibat munosabatini avtomatik ravishda isbotlamaydi.

Modelning ishonchliligini tekshirishda determinatsiya koeffitsiyenti (R^2), Fisher mezoni (F-test) va Styudent mezoni (t-test) kabi statistik ko‘rsatkichlardan foydalaniladi.

4. O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA YIM DINAMIKASINING STATISTIK TAHLILI

O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘nggi yillarda ishlab chiqarish, xizmatlar sohasi, investitsiyalar va tashqi savdo faoliyatining rivojlanishi kuzatilmoqda. Ushbu jarayonlar mamlakat yalpi ichki mahsulotining o‘sishiga muhim ta’sir ko‘rsatmoqda.

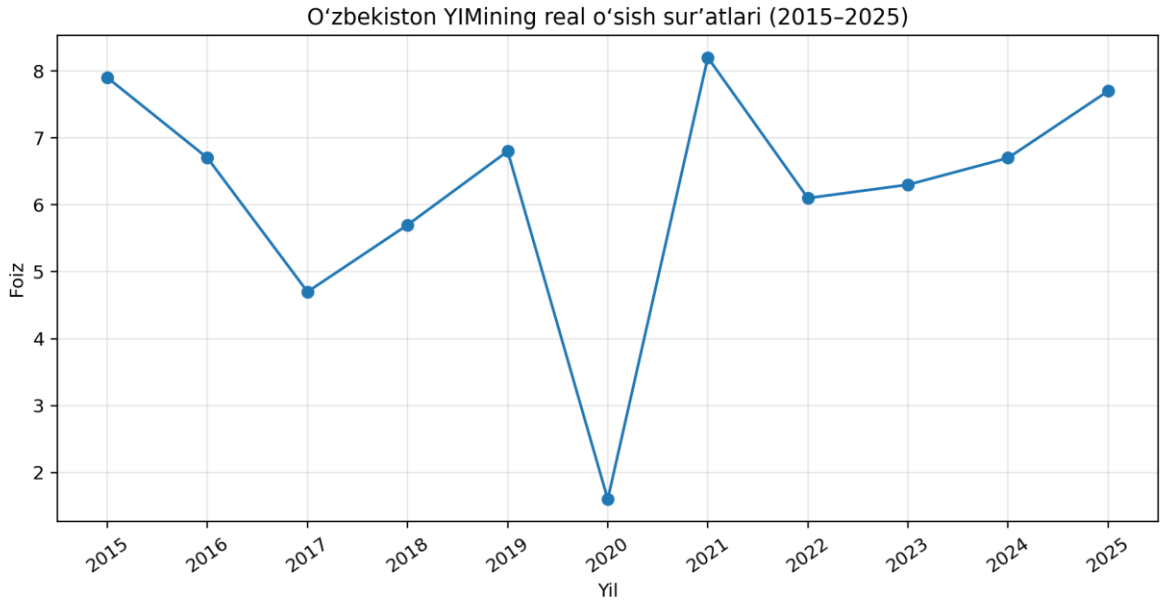
Quyidagi diagrammada 2015–2025-yillarda YIMning joriy narxlardagi nominal hajmi keltirilgan. Ko‘rsatkichlar milliard so‘mda ifodalangan.

1-diagramma. O‘zbekiston YIM hajmining 2015–2025-yillardagi dinamikasi.

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, nominal YIM hajmi 2015-yildagi qariyb 250,5 trillion so‘mdan 2025-yilda qariyb 1 849,7 trillion so‘mga yetgan. Bu nominal hajmning sezilarli oshganini ko‘rsatadi. Bunda ishlab chiqarish hajmining kengayishi bilan bir qatorda narxlar o‘zgarishi ham hisobga olinishi kerak.

Nominal o‘sishni real iqtisodiy o‘sish bilan farqlash maqsadida keyingi diagrammada YIMning yillik real o‘sish sur’atlari ko‘rsatiladi.

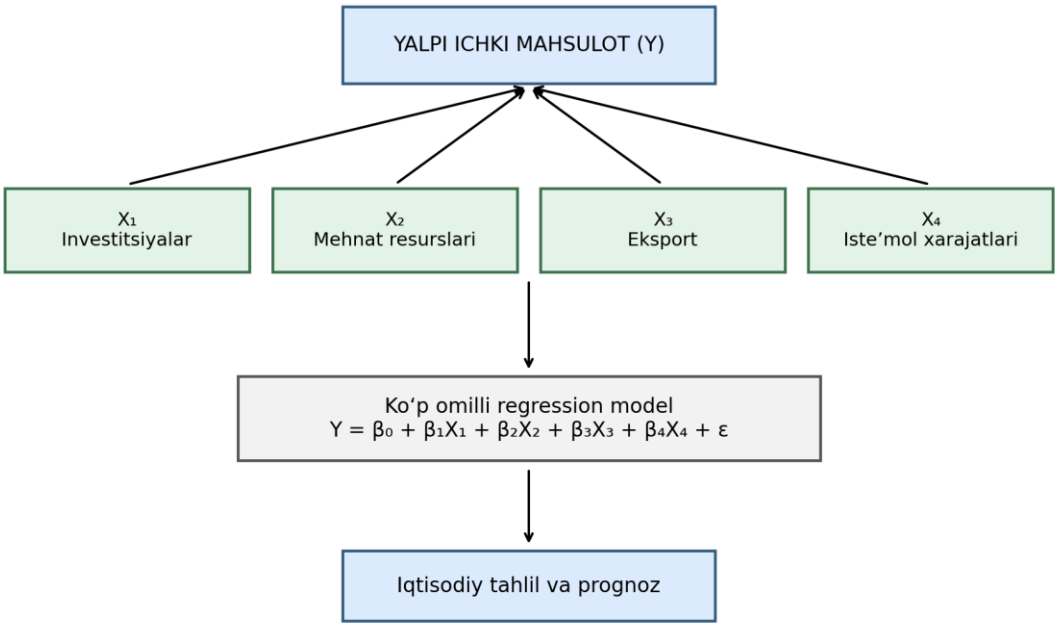
2-diagramma. O‘zbekiston YIMining real o‘sish sur’atlari, 2015–2025-yillar.

Real o‘sish sur’atlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2020-yilda iqtisodiy o‘sish 1,6 foizgacha pasaygan, 2021-yilda esa 8,2 foizga yetgan. 2025-yilda real o‘sish 7,7 foizni tashkil etgan. Bu iqtisodiyotning turli davrlarda turlicha rivojlanganini ko‘rsatadi. Keltirilgan foizlar yillik real o‘sish ko‘rsatkichlari sifatida talqin qilinadi.

Mazkur statistik tahlil YIM dinamikasini baholashda nominal va real ko‘rsatkichlardan birgalikda foydalanish muhimligini ko‘rsatadi.

5. EKONOMETRIK TAHLIL SXEMASI VA UNING AMALIY AHAMIYATI

YIMga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish jarayonida ekonometrik modelning tarkibi alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotda YIM natijaviy o‘zgaruvchi, investitsiyalar, mehnat resurslari, eksport va iste’mol xarajatlari esa izohlovchi o‘zgaruvchilar sifatida qaraladi.

3-diagramma. YIMga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik bog'liqlik sxemasi.

Korrelyatsion tahlil o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikning yo'nalishi va kuchini aniqlashga xizmat qiladi. Regression tahlil esa boshqa omillarni hisobga olgan holda alohida omilning natijaviy ko'rsatkich bilan bog'liqligini baholaydi.

Ekonometrik tahlil natijalaridan foydalanish investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash, mehnat unumdorligini oshirish yo'nalishlarini aniqlash, eksport salohiyatini rivojlantirish, ichki talab ta'sirini o'rganish va YIMning kelajakdagi o'zgarishlarini prognoz qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ekonometrik modellarni tuzishda statistik ma'lumotlarning ishonchliligi, o'zgaruvchilar o'rtasidagi multikollinearlik, vaqt qatorlarining statsionarligi va boshqa ekonometrik shartlarga alohida e'tibor qaratish lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan nazariy va statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, yalpi ichki mahsulot mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Uning o'sishi investitsiyalar, mehnat resurslari, eksport va iste'mol xarajatlari kabi ko'plab omillarga bog'liq.

O'zbekistonning 2015–2025-yillardagi YIM dinamikasi iqtisodiyotning nominal hajmi sezilarli darajada oshganini ko'rsatadi. Real iqtisodiy o'sish sur'atlari esa ushbu jarayonni yanada aniqroq baholash imkonini beradi. Ekonometrik modellashtirish omillarning YIM bilan bog'liqligini aniqlash, ularning ta'sir darajasini baholash va iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish imkonini beradi.

1. Mamlakat iqtisodiyotiga yo'naltirilayotgan investitsiyalarning samaradorligini oshirish va ularni yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi sohalarga yo'naltirish.

2. Mehnat unumdorligini oshirish, zamonaviy kasblarni rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish.

3. Eksport tarkibini diversifikatsiya qilish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish.

4. Aholining real daromadlarini oshirish va ichki iste'mol bozorini rivojlantirish.

5. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni muntazam tahlil qilishda zamonaviy ekonometrik modellar va prognozlash usullaridan keng foydalanish.

Umuman olganda, YIMga ta'sir etuvchi omillarni chuqur ekonometrik tahlil qilish mamlakat iqtisodiy siyosatini ilmiy asosda shakllantirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yalpi ichki mahsulot hajmi bo'yicha statistik ma'lumotlar. https://siat.stat.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atlari bo'yicha ma'lumotlar. https://siat.stat.uz
3. Gujarati D. N., Porter D. C. Basic Econometrics. McGraw-Hill Education.
4. Wooldridge J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. Cengage Learning.
5. Stock J. H., Watson M. W. Introduction to Econometrics. Pearson.
6. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Economics. McGraw-Hill.
7. World Bank. World Development Indicators. https://data.worldbank.org
8. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database. https://www.imf.org
9. O'zbekiston Respublikasi milliy hisoblar tizimi bo'yicha uslubiy materiallar.